

مسأله‌ی اختیار

رویکردی تحلیلی

نویسنده: مرتضی‌علی‌معلومی و اختیار

با توجه به اراک فلسفه‌ی مسلمان

علیرضا رحیمیان

www.ketab.ir

مسأله اختیار

رویکردی تحلیلی در نسبت ضرورت علی-معلولی و اختیار، با توجه به آراء فلاسفه ی مسلمان

انتشارات دلیل ما

علیرضا رحیمیان

چاپ دوم: پاییز ۱۳۹۵

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: پرتو شمس

چاپ: نگارش

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

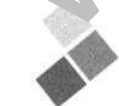
شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۹۷-۹۹۱-۸

تلفن: شماره ۳۷۷۴۴۹۸۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (۹۸۸۲۵)

دفتر نشر: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳
(ارتباط با ما: www.dalilema.ir | Info@dalilema.ir (خرید آنلاین))

مراکز پخش

قم: خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳ | تلفن: ۳۷۷۴۴۹۸۸ و ۳۷۷۳۳۴۱۳
قم: خیابان صفائیه، رویروی کوچه ۱۸، پلاک ۷۵۹ | تلفن: ۳۷۷۳۷۰۰۱ و ۳۷۷۳۷۰۰۱
تهران: خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، نبش بن بست رحمت، پلاک ۶۱ | تلفن: ۶۶۴۶۴۱۴۱
مشهد: چهارراه شهداء، ضلع شمالی باغ نادری، کوچه شهید خوراکیان، مجتمع گنج کتب، طبقه اول | تلفن: ۳۲۲۳۷۱۱۳-۵

انتشارات دلیل ما

www.dalilema.ir

مرکز نشر و پخش کتب معارف اهل بیت
۹ سال ناشر نمونه و برگزیده کشوری
با تولید بیش از ۱۰۰۰ عنوان کتاب

سرشناسی: رحیمیان، علیرضا، ۱۳۲۸ -

سرشناسی

مسئله اختیار: رویکردی تحلیلی در نسبت ضرورت علی-معلولی و اختیار با توجه به آراء فلاسفه ی مسلمان، علیرضا رحیمیان،

عنوان و نام پدیدآور

تهران: دلیل ما، ۱۳۹۵

مشخصات نشر

۲۲۸ ص

مشخصات ظاهری

۹۷۸-۹۶۴-۳۹۷-۹۹۲-۸

شابک

قیبیا

وضعیت فهرست نویسی

اجر و اختیار

موضوع

۳۵۳۱۳۹۵: BPT19/4

رده بندی کنگره

۲۹۷:۴۶۵

رده بندی دبیولی

۴۲۱۰۵۵۰

شماره کتابشناسی ملی

فهرست مطالب

۱۱	..... پیش‌گفتار
	بخش اول: نا‌مازگاری ضرورت علی- معلولی با اختیار
۲۷	..... دیباچه‌ی بخش اول
۲۹	..... فصل اول: چیستی اختیار
۲۹	..... استغنای اختیار از تعریف
۲۹	..... وجدانی و بذیهی بودن اختیار
۳۵	..... بی‌نیازی از تعریف
۳۸	..... مثالی از سنجیدن تعاریف، با وجدان
۳۹	..... استغنای اختیار از برهان
۴۵	..... برخی منبّهات اختیار
۴۶	..... «اختیار»: مناط جواز «مدح و ذم» و «ثواب و عقاب»
۴۹	..... پشیمانی؛ نشانه‌ی آزادی
۵۱	..... جوهر اختیار؛ دوطرفگی
۵۱	..... کمال اختیار: سلطه بر انتخاب طرفین فعل و ترک
۵۷	..... دوطرفگی در نقطه‌ی تمامیت قدرت
۶۰	..... انتخاب آزادانه: رها از الزام‌آوری انگیزه‌ها و بازدارنده‌ها
۶۵	..... انتخاب غیراختیاری: تعبیری تناقض‌آمیز
۶۹	..... جمع‌بندی

- فصل دوم: ضرورت علی-معلولی از منظر فلاسفه ۷۳
- دو بیان در ضرورت علی-معلولی ۷۴
- ضرورت بالغیر ۷۵
- ضرورت بالقیاس ۷۸
- موضوعیت ضرورت سابق در بحث ۸۰
- تأکید عموم فلاسفه بر فراگیر بودن ضرورت سابق ۸۲
- یک، فگی: لازمه‌ی ضرورت سابق ۸۶
- جمع‌بندی ۹۱
- فصل سوم: تبیین ناسازگاری «ضرورت علی-معلولی» با «اختیار» ۹۳
- تحلیل اراده در چاروب علیت فلسفی ۹۴
- تبیین نسبت فعل ارجمی با اراده ۹۷
- نقش ضرورت سابق در اراده و انتخاب فاعل مختار ۹۷
- اهمیت توجه دینی به حل نزاع در بحث اراده و اختیار ۱۰۱
- لزوم وجود داعی خارجی برای صدور اراده ۱۰۳
- نظام قطعی عالم هستی ۱۰۶
- جلوه‌های تأیید ناسازگاری در کلمات فلاسفه ۱۱۱
- مجبور بودن ماسوی‌الله به دلیل تأثیرپذیری از احوال ۱۱۱
- خداوند تنها مختار حقیقی ۱۱۶
- نیاز فلاسفه به سازگار نشان دادن علیت و اختیار ۱۱۸
- جمع‌بندی ۱۲۱
- پیوست بخش اول: اعترافات و تصریحات ۱۲۳
- مرجع خارجی برای اراده کردن فاعل مختار ۱۲۴
- اضطرار فاعل بالقصد ۱۳۲

بخش دوم: بررسی تلاش‌های فلاسفه در حل مسأله‌ی اختیار

- دیاچه‌ی بخش دوم ۱۳۹

فصل اول: اراده؛ مناط اختیاری بودن فعل ۱۴۱

۱۴۲..... میادی فعل اختیاری.....

۱۴۴..... تحلیل ماهیت اراده‌ی فلسفی.....

۱۴۵..... اراده: شوق اکید و انفعالی نفسانی.....

۱۴۸..... اراده: عزم و اجماع؛ فعلی نفسانی.....

۱۵۶..... جبری بودن اراده در نظام فلسفی.....

۱۶۷..... ادعای تفاوت میان جبر علی و جبر مصطلح.....

۱۷۱..... تقریر اول: مسبوق بودن فعل به اراده، ملاک اختیاری بودن فعل خارجی.....

۱۷۶..... نقد و بررسی.....

۱۷۶..... نکته‌ی اول: جابه‌جایی محل نزاع.....

۱۷۷..... نکته‌ی دوم: اراده‌ی جبری؛ پدیدآورنده‌ی فعل جبری.....

۱۷۸..... نکته‌ی سوم: شایستگی ذهنی؛ ناتوان از انکار واقعیت بدیهی.....

۱۷۹..... تقریر دوم: این شاء، فعل و آن برینا، لم یفعل.....

۱۸۳..... صدق قضیه‌ی شرطیه، ملاک مختار بودن.....

۱۸۷..... هماهنگی این تقریر با تقریر پیشین.....

۱۸۹..... نقد و بررسی.....

۱۸۹..... نکته‌ی یکم: باز هم جابه‌جایی محل نزاع.....

۱۹۰..... نکته‌ی دوم: عدم تطابق قضیه‌ی شرطیه با اختیاری بودن.....

۱۹۲..... نکته‌ی سوم: رهنزنی لفظ «مشیت».....

۱۹۶..... پافشاری بر مبنا.....

۱۹۷..... الف) الوجوب بالاختیار لاینافی الاختیار.....

۲۰۲..... نقد و بررسی.....

۲۰۵..... ب) نقش «ترجیح عقلانی» در اراده‌ی آزاد.....

۲۰۸..... نقد و بررسی.....

۲۱۱..... اراده‌ی فلسفی در بن‌بست.....

۲۱۲..... هم‌سویی فلاسفه با اشاعره.....

۲۱۵..... اعتراف صدرالمতآلهین به مجبور بودن انسان.....

- ۲۲۱..... جمع‌بندی
- فصل دوم: فاعلیت بالتجلی؛ نظریه‌ی فلسفی معاصر در اراده‌ی آزاد** ۲۲۷.....
- ۲۲۷..... خاستگاه نظریه
- ۲۳۲..... نفس انسانی؛ فاعل الاهی
- ۲۳۴..... افعال تسبیبی و مباشری
- ۲۳۸..... توضیح نحوه‌ی فاعلیت نفس نسبت به اراده
- ۲۴۱..... نفس انسانی؛ فاعل الاهی
- ۲۴۷..... نقد بررسی
- ۲۴۸..... نکته‌ی اول: اضطراب درونی، مشکل اصلی فاعلیت بالتجلی
- ۲۵۴..... نکته‌ی دوم: فاعل بالتجلی، فاعلی دائم‌الاراده
- ۲۵۹..... نکته‌ی سوم: فاعلیت بالتجلی، تعریفی مغایر با وجدان
- ۲۶۳..... جمع‌بندی
- فصل سوم: «علم و حب»، ملاک فاعلیت اختیاری** ۲۶۵.....
- ۲۶۶..... تبیین نظریه‌ی «علم و حب»
- ۲۶۶..... معانی گوناگون اراده
- ۲۶۷..... معانی گوناگون اختیار
- ۲۶۸..... «علم و حب»، ملاک فعل اختیاری
- ۲۷۲..... فاعلیت بالتجلی نفس، نسبت به اراده
- ۲۷۳..... جمع‌بندی مراتب اختیار
- ۲۷۳..... نقد و بررسی
- ۲۷۴..... نکته‌ی اول: تردید میان فاعلیت بالتجلی و فاعلیت بالقصد
- ۲۷۶..... نکته‌ی دوم: علم و حب ضروری، مانعی بر سر راه مختار بودن فاعل
- ۲۷۷..... نکته‌ی سوم: «علم و حب فاعل»؛ ملاکی مغایر با وجدان
- ۲۷۹..... نکته‌ی چهارم: معانی مختلف اراده و اختیار، واژه‌شناسی صرف
- ۲۸۲..... نکته‌ی پنجم: جمع‌بندی مراتب اختیار
- ۲۸۵..... جمع‌بندی

فصل چهارم: امکان بالقیاس ۲۸۷

۲۸۹..... تبیین نظریه‌ی امکان بالقیاس

۲۹۶..... نقد و بررسی.....

۲۹۶..... نکته‌ی اول: تعریف اختیار به امکان بالقیاس، تعریفی غیرمانع

۲۹۹..... نکته‌ی دوم: جابه‌جایی محل نزاع.....

۳۰۱..... نکته‌ی سوم: رهزنی لفظ امکان، تعریفی مخالف با وجدان.....

۳۰۷..... جمع‌بندی.....

فصل پنجم: ریشه‌یابی و نتیجه‌گیری ۳۰۹

۳۰۹..... ریشه‌سای نحوی فلسفه‌ی فایده‌ی فلسفه در مسأله‌ی اختیار.....

۳۱۰..... دلیل اول: عدم ناپذیری قاعده‌ی عقلی علیت.....

۳۱۲..... دلیل دوم: امداع بر من و ترجیح بلامرجح (اختراز از صُدْفَه).....

۳۱۸..... دلیل سوم: امتناء سلسله‌ی ادوات.....

۳۱۹..... نتیجه‌گیری.....

۳۲۵..... جمع‌بندی.....

پیوست بخش دوم: فاعلیت بالتجلی ۳۲۵

۳۲۵..... تعریف فاعل بالتجلی.....

۳۲۹..... قاعده‌ی «بسیط‌الحقیقه» پیش فرض فاعلیت بالتجلی.....

بخش سوم: حل مسأله‌ی اختیار در پرتو مبنای عقلی در جابجایی

۳۳۵..... دیباچه‌ی بخش سوم.....

۳۳۷..... فصل اول: نحوه‌ی خروج نقطه‌ی اختیار از قاعده‌ی ضرورت علی معلولی.....

۳۴۱..... عالم نفس؛ تنها موطن شهود اصل عام علیت.....

۳۴۵..... شهود ضرورت و اختیار از منظری واحد.....

۳۵۴..... تفکیک قانون ضرورت از اصل عام علیت.....

۳۵۷..... عدم تلازم نفی ضرورت سابق یا صُدْفَه، در نقطه‌ی اختیار.....

۳۶۴..... توالی فاسده‌ی خلط دو حوزه‌ی ضرورت و اختیار.....

- نتیجه..... ۳۶۸
- جمع‌بندی..... ۳۶۹
- فصل دوم: اختیار وجدانی؛ فراتر از جبر و تفویض و صدقه..... ۳۷۱**
- پاسخ اشکال اول: عدم تخصیص خوردن قاعده‌ی عقلی..... ۳۷۱
- عدم تخصیص خوردن قاعده‌ی عقلی..... ۳۷۲
- پاسخ اشکال دوم: نفی صدقه در عین نفی ضرورت..... ۳۷۵
- نفی ضرورت و نینجامیدن آن به نفی قانون عام علیت..... ۳۷۵
- علت انتخاب: خود فاعل مختار..... ۳۷۶
- رابطه‌ی وجودی قادر خُر با انتخاب آزادانه‌اش..... ۳۸۰
- پاسخ اشکال سوم: «اختیاری دانستن اراده» و نینجامیدن آن به «تسلسل ارادات»..... ۳۸۲
- اصح تعریف دل اختیاری..... ۳۸۴
- بیان فنی و ادعلاحد..... ۳۸۶
- بررسی «خلط» در تعریف راجح تعلیل «در اراده‌ی فاعل مختار»..... ۳۸۹
- باقی ماندن اشکال: نظر بر فاعلیت بالتجلی..... ۳۹۲
- عدم خلط در رویکرد عقلی محال به اختیار..... ۳۹۳
- پاسخ به یک پرسش مهم..... ۳۹۹
- تأملی در حقیقت فعل اختیاری..... ۴۰۳
- توجه و انتخاب آزادانه: تنها نقطه‌ی بروز حُر..... ۴۰۳
- جمع‌بندی..... ۴۱۹
- کتاب‌نامه..... ۴۲۱**

پیش‌گفتار

«...وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا»^۱
«...و اگر آن‌ها بر این راه پایداری کنند، بی‌تردید آبی
فراوان به ایشان می‌نوشانیم.»

خوشه‌چینی از خرمن دانش و معرفت عالم فرزانه و فقیه اهل بیت علیهم‌السلام، «حضرت
آیت‌الله میرزامهدی غروی اصفهانی علیه‌السلام» آقا «شریف»، آن‌هم به دلالت و دست‌گیری
و مساعدت استادی مسلم و سالکی وارسته، مرحوم میرور «آیت‌الله حاج شیخ محمود
تولایی رحمه‌الله‌علیه»، توفیقی بود که رفیق‌چندی از سالگردان آن بزرگواران شد.
مهم‌ترین و محوری‌ترین ویژگی این دو عزیز را با «در وسئل جدی آنان به
عنايات حضرت ولی عصر علیه‌السلام دانست که همه‌ی هم و غممان، تا صلوات رضایت آن
حضرت علیه‌السلام و نیز بهره‌گیری و «طلب معارف» از آن ساحت قدس علیه‌السلام در به سمت و
سوی دیگری نظر نمی‌نموده‌اند:

حاجت مطرب و می‌نیست؛ تو برقع بگشای!

و در این خاکساری به درگاه اهل بیت علیهم‌السلام، همواره ثابت‌قدم ماندند، که:

عهد ما با لب شیرین‌دهنان بست خدا

ما همه بنده و این قوم، خداوندان‌اند

یکی از اصحاب امام صادق علیه‌السلام در توضیح آیه‌ای که در صدر این مقدمه آمده،

از حضرت سؤالی کرده و چنین پاسخ شنیده است:

«سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه‌السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «...وَأَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا

عَلَى الطَّيِّبَةِ» قَالَ: يَعْنِي عَلَى الْوَلَايَةِ. «لَأَسْقِيَنَّهُمْ مَاءً غَدَقًا» قَالَ:

لَأُذِقْنَاهُمْ عِدًّا نَبِيْرًا يَتَعَلَّمُونَهُ مِنَ الْأَئِمَّةِ علیهم‌السلام». ^۱

از امام صادق علیه‌السلام ریان. کلام خداوند عزوجل پرسیدم که می‌فرماید: «...و اگر

آن‌ها بر این راه پایدی در...» نمود: منظور پایداری بر ولایت ائمه علیهم‌السلام است.

[در ادامه] «بی‌تردید آبی مروان ایشان می‌نوشانیم» فرمود: یعنی علم فراوانی که

از ائمه علیهم‌السلام می‌آموزند به ایشان می‌چشانم.

و در جای دیگر از آن حضرت علیه‌السلام نقل شده است که فرمودند:

«مَعْنَاهُ لِأُذِقْنَاهُمْ عِلْمًا كَثِيْرًا يَتَعَلَّمُونَهُ مِنَ الْأَئِمَّةِ علیهم‌السلام» ^۲

معنای آن [آیه]، این است که از علم فراوانی که از ائمه علیهم‌السلام می‌آموزند، بهره‌مندشان

می‌کنیم.

۱. استرآبادی، تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة علیهم‌السلام، ص ۷۰۴.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۶۰.

این دو استاد عزیز نیز از همین ره‌گذر، عنایت‌ها دیده‌اند و جام‌ها نوشیده‌اند^۱ و البته شرح این ضیافت الاهی را باید به اهلش سپرد و از کسانی پی گرفت که از آشنایان این وادی و از روندگان این ره‌اند؛ اما:

از ایشان نیستی، می‌گو از ایشان

پروا هیچ است که این اشارت‌ها هرگز به معنای طفره رفتن از مباحث متقن علمی را بررسی دقیق مطالب نیست؛ بلکه «ادای حق» و «شکر نعمت» است که البته می‌تواند یک «نیت راه» نیز باشد.

در هر صورت، همین که در پیش‌گفتار کتاب «مسأله‌ی قیاس» اشاره شده است، جمعی از دوستان غلبه‌ی جلساتی نسبتاً طولانی به بحث و نقد و بررسی پاره‌ای از «مسائل» مورد علاقه‌ی خود مشغول بوده‌اند که در این مسیر، همواره بهره‌گیری از افادات علمی آن دو استاد، گوار را چراغ راه و روشنی‌بخش محفل علمی خود قرار داده‌اند و می‌دهند.

«مسأله‌ی اختیار» از مهم‌ترین این گونه مسائل است که هرچه در حل و پاسخ‌گویی به آن، تلاش عالمانه و دقیق صورت پذیرد، می‌راند مفید فایده باشد و سعی این جمع نیز تلاشی از همین دست بوده است؛ امید آن است که توفیقی رفیق شده باشد و مرضی حق متعال قرار گیرد؛ *إن شاء الله*.

جهت آشنایی بیشتر با مکتوبی که پیش‌روست، مناسب است در پیش‌گفتار به نکته‌هایی چند اشاره شود:

۱) در «مسأله‌ی اختیار» پرسش اصلی این است:

۱. «وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (سوره‌ی انسان، آیه‌ی ۲۱).

❖ آیا انسان در کنه فاعلیت خود، مقهور دواعی بیرونی و پیشینی است یا در موضع فاعلیت خود، می‌تواند آزادانه انتخاب کند؟ به عبارت دیگر: آیا حقیقتاً هنگام انجام فعل، در همان شرایط و بدون دخالت هیچ عاملی خارج از وجود فاعل، می‌توانسته ترک را نیز برگزیند؟ آیا کسانی نظیر حکما که فی‌الجمله مدعی مختار بودن انسان‌ها در برخی از افعال هستند، توانسته‌اند نظریه‌ای را در مقام تبیین این مدعا فراهم آورند که جوهر آزادی و حریت انسان را نیز صیانت کرده باشد یا نه؟
 مسلماً اختیار را از معنای اصلی و بنیادین خود تهی ساخته‌اند؟

شیوه‌ی پاسخ به این پرسش‌ها می‌تواند مقدمه‌ی پرداختن به پرسش‌های مرتبط و مهم دیگر باشد تا دامنه‌ی بحث را بگستراند. توجه به این نکته ضروری است که این پرسش‌ها ما را به صورت جدی متأثر از این نگرش می‌باشد که انسان، حقیقتاً «خدا» و نیز مسئول اخلاقی اعمال خود است.

۲) هم‌چنین موضوع «اختیار در فاعلیت» نفوذ عمیق در سایر حوزه‌های جهان‌شناختی و انسان‌شناختی و مبدأ و معادشناختی دارد؛ برای نمونه می‌توان برخی پرسش‌های فرعی در این زمینه را چنین برشمرد:

❖ اگر ضرورت سابق در افعال انسان برقرار باشد، آیا وعد و وعید الهی توجیهی دارد؟ ثواب و عقاب برای عملی که به ضرورت سابق انجام می‌شود، چگونه توضیحی دارد؟

❖ آیا ارسال رُسل و انزال کتب با حاکمیت ضرورت در عالم و از جمله افعال انسان، سازگار است؟

❖ در چنین نظامی مقوله‌ی دعا در دین به چه معناست؟ آیا در ورای دعا کردن، امید حقیقی به اجابت نیز هست؟ اگر همه چیز از قبل مشخص و ثابت است، دعا کردن، تقاضا برای چه تغییری است و اگر دعا نکنیم چه می‌شود؟

❖ آیا به مقتضای ضرورت علی‌معلولی، سعادت و شقاوت انسان‌ها و عاقبت در آن‌ها به صورت تغییرناپذیری از پیش متعین و تخلّف‌ناپذیر است یا حتماً امکان تغییر در سرنوشت نهایی وجود دارد؟ آیا سرنوشت هر انسان از پیش متعین است یا خیر؟ و اگر متعین نیست، آزادی انسان چه نقشی در آن خواهد داشت؟

❖ اگر جایی خواست انسان با خدایت خداوند در تعارض باشد، کدام محقق می‌شود؟ این امر در نقطه‌ی آزادی و اختیار چگونه است؟

❖ آیا هدایت و ضلالت، نوعی تصنع در عالم است یا حقیقتاً تغییر راه برای انسان‌ها ممکن است؟ آیا توبه، تغییری واقعاً در آزادانه در انسان‌هاست یا مرحله‌ای از پیش‌تعیین‌شده در زندگی آن‌ها؟

❖ آیا شرور موجود در این عالم، به خداوند منسوب است؟ آیا مسئولیت شرور صادرشده از انسان، حقیقتاً با خود اوست؟ آیا امکان عدم صدور

شروع از خدا و انسان و هر فاعل مختار دیگر وجود دارد؟ آیا نسبت
شروع به خدا و انسان یکسان است یا متفاوت؟

❖ ... و آیا ... ؟

پاسخ‌هایی که به این پرسش‌ها داده شده و مستقیماً از نتایج «مسأله‌ی
اختیار» متأثر است، این‌شاء‌الله در آینده و طی «مسأله‌ی دیگری نقد و
بررسی خواهد شد.

۳) امری که اکثر محققان تمایل دارند که به صورت تطبیقی و میان دو
سنت اسلام و غربی درباره‌ی این موضوع مطالعه کنند. هرچند این
رویکرد، شایسته و ضروری است و این شکل از مطالعات، یکی از
نیازهای جامعه‌ی پژوهشی و علمی ماست، اما باید توجه داشت که در
مقام بحث تطبیقی، خصوصاً در مقام قضاوت و داوری و انتخاب نظر،
ابتدا باید تکلیف خودمان در سنت اسلامی، روشن و شفاف شده باشد
و نظر حکمای مسلمان را به عنوان نماینده‌ی سنت اسلامی اثبات کرده
باشیم؛ لذا نقد و بررسی آرای حکما از این منظر نیز ضرورت دارد تا
روشن شود که آیا ایشان در حل مشکلات و مسائل این نقطه‌ی بحرانی
اندیشه‌ی بشری، توفیقی داشته‌اند؟ به نظر می‌رسد که فلاسفه موقف
نشده‌اند تا از این گذرگاه لغزنده به سلامت عبور کنند و در نتیجه برای
صیانت از برخی اصول عام خود، اختیار را دچار دگردیسی مفهومی

کرده و آن را از جوهره‌ی اصلی خود تهی ساخته‌اند. روشن است که در صورت صحت این مدعا بحث‌های تطبیقی دچار مشکلاتی جدی می‌شود و سویه‌ی اسلامی آن با ابهاماتی روبرو می‌گردد که در مقام تطبیق نمی‌تواند جایگاه خود را در مقابل نظریات متنوع غربی حفظ کند. به هر حال این نوشته تلاشی است برای رفع ابهام از تحقیقات فلاسفه و حکمای اسلامی در حل مسأله‌ی اختیار و در صدد است تا نشان دهد که روش حکمای مسلمان در این زمینه، نماینده‌ای مناسب و موفق برای تدوین نهی و اسلامی در باب اختیار نیست.

(۴) نوشته‌ی پیش رو در سه بخش تنظیم شده است:

❖ در «بخش اول» هر یک از مؤلفه‌های «ضرورت علی-معلولی» و «اختیار»، تبیین، و با تأکید بر دریافت وجدانی و بدیهی از اختیار، نشان داده شده که جوهر اختیار عبارت است از «دوطرفگی» و توانمندی بر هر یک از دو طرف فعل و اراد در آستانه‌ی انجام فعل و این حقیقت، با ضرورت علی-معلولی که به دست آمدی یک طرفگی و لزوم تنها یکی از طرفین فعل یا ترک است. ناسازگاری ذاتی دارد و همین ناسازگاری ذاتی، سرآغاز پیدایش «مسأله‌ی اختیار» است. جالب این که در لابه‌لای کلمات و نوشته‌های حکما به بیان‌های مختلف به این ناسازگاری اشارت رفته و حتی با پافشاری بر ضرورت سابق، به نفی اختیار در انسان نیز تصریح شده است.